

BROEKER BIJDRAGEN

UITGAVE VAN DE VERENIGING "OUD BROEK IN WATERLAND"

Verschijnt 2 tot 4 maal per jaar
Wordt aan de leden gratis toegezonden

Nr. 18 (maart 1979)

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts na goedkeuring.

Copyright. Redactie-adres :

De Erven 26, Broek in Waterland

BROEK IN 1812 - EEN SOUVENIR VOOR KONINGIN HORTENSE VAN HOLLAND

Op 14 december 1969 werd in het huis Leedeinde 4-6 een kleine tentoonstelling geopend onder de titel 'Broek in Beeld' : prenten, foto's, tekeningen één of twee schilderijen en wat boekjes, tezamen een beeld oproepend van het uiterlijk van Broek gedurende ongeveer twee eeuwen.

Verreweg het meeste materiaal was twintigste-eeuws; uit vroegere tijd was er maar relatief weinig.

Sedert die tijd heeft gericht zoeken, geholpen door het toeval, nog een hele reeks nieuwe afbeeldingen van Broek tevoorschijn gebracht; met als belangrijkste de reeks 18de-eeuwse tekeningen van Cornelis Schoon, waarvan de publicatie door de heer A.P. Bruigom nu waarschijnlijk niet meer zo lang op zich zal laten wachten. Bij al die tekeningen, prenten en foto's missen wij echter één ding: de kleur. Zeker zijn sommige litho's van bv. Buffa in kleuren uitgevoerd, maar deze werden pas achteraf opgebracht, en waren niet bedoeld als een natuurgetrouwe weergave van de werkelijkheid, maar vooral als middel tot verlevendiging der voorstelling en daardoor tot vergroting van de afzetmogelijkheid van de prenten. Voor de kleuren van de huizen, de daken, de hekken, de koepeltjes, de bestrating, en alle andere details van Broek waren we nog vrijwel geheel aangewezen op schriftelijke bronnen. Door de ontdekking van bijgaand afgebeelde waterverftekening is dit tekort in onze visuele voorstelling van het oude dorp nu ineens een heel stuk minder voelbaar geworden. Het is een met gouache of dekverf in kleuren uitgevoerde tekening van bijna een meter breed, die in 1812 werd gemaakt door Anton Ignaz Melling, en die nu het eigendom is van het Musée Marmottan te Parijs. 1)

Dit uitvoerige gezicht over het Havenrak van 166 jaar geleden biedt natuurlijk een overvloed aan details, die een nadere analyse meer dan waard zijn, en die zal dan ook zeker aan de orde komen, maar eerst iets over de kunstenaar zelf en over het ontstaan van deze grote gouache-tekening.

Anton Ignaz Melling behoorde tot een familie van kunstschilders die zich in Karlsruhe had gevestigd. Daar werd hij geboren in 1763 (anderen zeggen in 1773),

A. I. MELLING *Het Havenmak te Broek in Waterland, gezien naar de Erven, 1812.* Musée Marmottan, Parijs

maar hij bleef er niet lang. Na een leertijd bij zijn oom Josef Melling in Straatsburg ging hij als ongeveer twintigjarige naar het Oosten, vooral Constantinopel, en kwam daarna terecht in Parijs. Daar maakte hij carrière in de kringen van Napoleontische generaals, die hun wapenfeiten vereeuwigd wilden zien, en werd hij benoemd tot hofschilder van Keizerin Joséphine. Melling stierf ten slotte in Parijs in 1831.

Melling's gezicht op Broek in Waterland is van vorstelijke herkomst. Het was eens het eigendom van de ex-Koningin van Holland, Hortense de Beauharnais, gemalin van Lodewijk Napoleon. Melling maakte voor haar een hele serie van zulke grote gezichten op plaatsen in het land waarover ze kortstondig vorstin was. Dat een onaanzienlijk plaatsje als Broek de eer genoot in die serie te worden opgenomen, is wel tekenend voor de faam die het dorp toen bezat. Dat is trouwens een feit dat ons ook uit litteraire bronnen: *mémoire's* van buitenlandse reizigers, al bekend was en dat ook door de hoge bezoeken uit die dagen wordt bevestigd, waaronder immers dat van Hortense's stiefvader, Keizer Napoleon zelf (op 15 oktober 1811).

De gouache getuigt van een oorspronkelijke visie. De kunstenaar heeft er namelijk geen genoegen mee genomen het dorp te schetsen van de zijde waarvan het door tekenaars en graveurs vóór hem al meermalen was afgebeeld, dwz. gezien van de Broekermeerdijk in de richting van de kerk, maar hij koos een ander standpunt en posteerde zich op het Havenrak en keek naar het Zuid-Westen. Dat gaf hem de gelegenheid om behalve de karakteristieke plas water, ten minste vier belangrijke bouwwerken af te beelden, t.w. de koepel van Bakker (ongeveer aan het einde van de steiger van het huidige restaurant Neeltje Paater), het grote woonhuis van de 'maire' Harmen Bakker (nu de voortuin van dierenarts De Gier), de zgn. Turkse tent of kiosk (zie Broeker Bijdragen nr.13) en de kerk met de pastorie. De voorgrond stoffeerde hij met Broeker heren, in hun kledij die zeker twee generaties bij de mode ten achter was, en met dames die er al even ouderwets uitzien. Het melkmeisje is een duidelijke verwijzing naar het Waterlandse product bij uitstek, en naar de functie van Broek als een der melkleveranciers van Amsterdam. Geheel vooraan op de steiger staat een tekenaar, waarmee Melling zich vermoedelijk zelf heeft afgebeeld, in de voor die tijd normale jas met opstaande kraag en hoge hoed.

Door een perspectivische vertekening is het Havenrak wat erg groot uitgevallen en de bebouwing aan de Erven dientengevolge wat klein, maar de tekening maakt toch de indruk in onderdelen uiterst accuraat naar de werkelijkheid te zijn uitgevoerd. De steiger op de voorgrond bijvoorbeeld -groengeschilderd- is daar niet geplaatst als een hulpmiddeltje om een groepje figuren zinvol bijeen te zetten, maar bestond inderdaad, en behoorde bij een huis dat naast het huidige 'Concordia' stond. De toenmalige eigenaar, Cornelis Doncan, kreeg in 1803 vergunning om 'een balcon op 't Havenrak te timmeren'. 2) Ook de figuren in de klinkerbestrating

berusten op de werkelijkheid. Een halve eeuw eerder en daarvóór al bewonderden buitenlandse toeristen hier de gevarieerde patronen waarin de straatstenen gelegd zijn, vaak afgewisseld met schelpen of marmerslag, en bestrooid met fijn wit zand. Tot voor kort moesten we het met die tamelijk vage beschrijvingen doen, zonder een precies beeld te krijgen hoe die straten er eigenlijk uitzagen. Pas onlangs kwam een manuscript-verslag van een Engelse bezoeker uit 1785 voor den dag, waarin hij een klein aquarelletje van een Broeker huis met zijn omgeving heeft getekend, dat ook een stukje straat laat zien. De schrijver, R. Bransby Cooper, noteert er bij : 'the paths are paved with clinkers very curiously disposed or strewed with shells very carefully distributed'. 3) Evenals bij Melling is daar te zien dat de straat in vakken was verdeeld, die weer waren opgevuld met geometrische figuren. Maar terwijl op Melling's gouache het gehele plaveisel in één bruinachtige tint is gehouden, is bij Cooper duidelijk aangegeven dat het patroon gevormd werd door roodbruine banen in vlakken van gele klinkertjes.

Behalve met de staande figuren op de voorgrond heeft de kunstenaar de voorstelling ook verlevendigd met een gezelschap dat juist aan boord schijnt te gaan van een elegant kajuitjacht, dat gemeerd ligt aan de schoeiing van het erf van Klaas Bakker, geboren in 1776 als zoon van de latere burgemeester/maire van Broek, Harmen Bakker. Geheel rechts ligt nog een dergelijk jacht aan de kant, en verderop in het Havenrak zeilt een scheepje van wat eenvoudiger model, dat meer aan een schouwtje doet denken.

De stoffage met zoveel menselijke figuren verbaast enigszins. Het zijn weer de reisbeschrijvingen van buitenlanders, die ons vertellen dat het dorp een verlaten, bijna uitgestorven indruk maakte. Als de beroemde Pruisische geleerde en staatsman Barthold Georg Niebuhr in 1808, dus niet lang vóór Melling, in Broek is, schrijft hij: 'Man sieht fast keinen Menschen auf den Straszen ... Alle Fenster nach der Strasze sind inwendig mit Laden (luiken), oder wenigstens mit undurchsichtigen Gardinen fest verschlossen : die Bewohner des Hauses sitzen in den Hinterstuben'. 4) En een paar jaar later horen we hetzelfde van Engelse zijde : 'the inhabitants are so extremely retired in their manners, that you may walk over the place without seeing any one'. 5) Het zijn maar voorbeelden uit een lange reeks.

Links vormt de koepel van Bakker als het ware de visuele tegenspeler van de kerk die rechts het beeld afsluit. Vergeleken met de litho van Buffa 6) maakt het gebouw hier een heel wat rijziger en eleganter indruk. Van het groot aantal koepels e.d. dat het dorp rijk was - zoals Melling's tekening laat zien stonden ze zelfs aan de Broekermeerdijk - was het zeker de voornaamste, en wel geschikt voor een bezoek van achtereenvolgens Napoleon, Czaar Alexander, en de Oranje-familie. Het panorama waarvan de bezoekers genoten als ze op de omgang wandelden, moet inderdaad fascinerend zijn geweest : aan de Zuidzijde de landouwen van de

Broekermeer, nog niet bedorven door hoogspanningsmasten, autosloperijen, voeder-silo's enz. Aan de Westzijde de door de zon beschenen Erven met hun overtuinen, sierlijke aanlegsteigers en de precieuze 'kiosk'. Dan verder de kerk, met ervóór de pastorie in haar boomrijke tuin met óók weer een koepeltje, en het vrolijk wit geschilderde hek aan de waterkant, en tenslotte de lange huizenrij aan het Havenrak.

Het is vooral de overkant van het water, de Erven dus, die op Melling's tekening veel aandacht krijgt, al benemen de bomen ons het gezicht wel enigszins. Het huis met de vier schoorstenen, eigendom van Harmen Bakker, kwam al ter sprake. Het was een voor dorpse verhoudingen reusachtig groot stenen woonhuis, dat ook direct onder de kap nog heel veel nuttige ruimte gehad moet hebben; de drie dakkapellen aan de voorzijde staan ook op andere afbeeldingen. Aan de overtuin aan het water staan vier kegelvormige, waarschijnlijk in die vorm opgesnoeide bomen.

Van het volgende huis, thans nr. 26, heeft de overtuin aan het water over de gehele lengte een soort terras met balustrade, met in het midden een aanlegsteiger. In 1812 was het pand eigendom van Trijntje Nanings Kok (1785-1815). Zij was getrouwd met Dirk Wijnandsz Ditmarsch, en woonde zelf natuurlijk met hem in het huis aan het Roomeinde, dat lezers van de Broeker Bijdragen langzamerhand goed bekend is. Het huis aan de Erven werd dus verhuurd, waarschijnlijk aan een van de neven of nichten Verlaan, de familie van haar moeder, die het huis generaties lang bezeten had.

Daarnaast, op de plaats waar na de brand van 1902 de nummers 22 en 24 zijn gebouwd, was het huis dat vanouds aan de familie Pater had behoord, mogelijk zelfs het geboortehuis van de bekende Neeltje Pater (1730-1789) was, en in 1812 eigendom van Trijntje Boterkoper.

In het volgende huis, eveneens met een topgevel, woonde notaris Gerrit de Ruyter. Dit pand stond op de plaats waar nu de familie Broeder woont (Erven nr.20). De Ruyter had het al in 1773 gekocht. Op Zondag 3 juli 1814 genoot hij als oude man het voorrecht de Czaar bij zich thuis te zien, en met deze een glas wijn te drinken. 7) Hij zal de Russische vorst bij die gelegenheid zeker verteld hebben, dat in 1780 ook Keizer Josef zijn gast geweest was, 'na aan verscheidene andere huizen te zijn afgewezen'. 8)

Van de overige huizen op de Erven is op Melling's tekening weinig anders te zien dan een rij topgevels. Het gebouwtje links van de Turkse koepel behoort bij het nu onlangs gerestaureerde huis Erven nr. 5. Het heeft dezelfde vorm die het een eeuw later nog op ansichten vertoont. Interessant is het grote, maar eenvoudige en onversierde huis op de plaats van Erven nr. 1.

En nu de kleuren. Wat vertelt deze grote en gedetailleerde gouache-tekening nu over het kleurgebruik in Broek? Om te beginnen is het algemene coloriet van het

werk niet heel uitbundig, de hoofdtoon is blauwgroen. Dat zal voor een deel zeker te wijten zijn aan verkleuring doordat de tekening te lang aan het licht blootgesteld is geweest. Maar toch valt het op, dat de bonte schakering waarover de bezoekers telkens schrijven en die ook door de al eerder genoemde Bransby Cooper is vastgelegd toen hij in 1785 een stukje van het dorp in beeld bracht, hier nauwelijks op te merken valt. Misschien had de smaak zich gewijzigd en was men onder invloed van het classicisme de voorkeur gaan geven aan wat meer rust en eenvoud. Melling's huizen zijn vrijwel alle gebroken wit of heel licht-grijs, en dat stemt op zichzelf goed overeen met wat de Engelsman Will Chambers een kwart eeuw later bericht: 'doors and window-shutters in pea-green, the wooden walls a fresh white or cream colour, door-steps yellow, garden gateway green and tipped with gold, and ornaments on the door also highly gilded'. 9) De pastorie is een opvallende uitzondering. De gevel is daar gestreept in groen wit! De daken beeldt Melling af in blauwzwart. Slechts bij twee huizen tekent hij rode daken, t.w. de pastorie en het huis Erven 26. Ik ben geneigd aan te nemen dat dit om zuiver picturale redenen is gebeurd. Zowel het huis van de predikant als dat op de Erven zijn in ieder geval nu gedekt door zwart-geglazuurde oud-Hollandse pannen.

De koepel aan de Erven deelt mee in de mode van soberheid in de toepassing van kleuren, en is hier geheel wit. Toch blijf ik geloven dat het gebouwtje in 1793, toen het werd neergezet, veel bonter geschilderd is geweest. 10) De grote koepel links is ook wit-achtig weergegeven, met een blauw dak, een architraaf in zandsteen-kleur, en de vazen gebronsd of verguld.

Bij het trekken van conclusies over kleur en mode moet m.i. niet vergeten worden, dat wat de kunstenaar op deze kapitale gouache afbeeldt, niet het minste gedeelte van het dorp is. Modieuze smaakveranderingen zullen het eerst hier te zien zijn geweest. Elders, waar kleinere en eenvoudiger huizen stonden, zullen er zeker nog geweest zijn die hun vroegere bontheid hadden bewaard. Een Engelse reiziger ziet in 1835 nog groen, blauw en wit geschilderde huizen. 11) In dezelfde jaren horen we van een Duitser: 'sämmtliche Häuser sind mit lebhaften Farben angestrichen, die Haushüren zum gröszeren Theil mit hellgrün, Gold und weisz künstlich ausgemalt...'. 12)

Het is duidelijk dat dit gezicht op Broek, waarschijnlijk wel het belangrijkste dat tot nu toe bekend is, een onophoudelijke bron van informatie zal blijven door de overvloed van precieze en concrete details die het biedt. Tegelijkertijd leert het ons echter ook, dat het huidige Broek, hoe goed bewaard ook in vergelijking met de meeste andere plaatsen in ons land, toch nog maar een gemutileerde rest is van het dorp zoals het was ten tijde van Koningin Hortense van Holland.

J.W. Niemeijer

NOTEN

1. *Cat.* 1934 nr.199, als 'La ville de Zwoll' (!). De ontdekking van deze gouache en de herkenning van het onderwerp is te danken aan Dr C. Boschma te Leeuwarden, die een publicatie voorbereidt over de gehele serie waartoe het werk behoort.
2. W. van Engelenburg, *Menschen en gebouwen uit Broek in Waterland* (overdruk uit de *Prov. Noordh. Courant*), z.j., ongepagineerd. Hier is opgegeven, dat deze vergunning werd verleend in 1813, maar daar Melling's tekening dit 'balcon' al in 1812 laat zien kan dat niet juist zijn. De heer A.P. Bruigom deelt dan ook mede dat hier gelezen moet worden: 13 jan. 1803; de maten waren: 4.80 m. breed en 3.00 m. diep.
3. Het boekje met dit reisjournaal kwam ongeveer een jaar geleden op een veiling bij antiquariaat Van Gendt te Amsterdam (20-22 maart 1978, cat. nr. 1816). Het werd toen gekocht voor de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waar het nu in de afdeling Handschriften wordt bewaard. Behalve de bedoelde tekening staan er van Broek ook een schets van een symmetrisch aangelegd tuintje en van een dooddeur in, plus een levendige beschrijving van de eigenaardigheden van het dorp. Het geheel is zeker waard eens in de *Broeker Bijdragen* bekend gemaakt te worden, al was het alleen maar omdat het net als Melling's tekening zoveel informatie verschaft over de kleuren die hier toegepast werden.
4. *Circularbrieven aus Holland*, in: *Nachgelassene Schriften B.G. Niebuhr's ... Hamburg 1842*, p.110.
5. R. Stevenson, *Journal of a trip to Holland ... in the year 1817*, Edinburgh 1848.
6. Afgebeeld bij J.W. Niemeijer, *Een onbekend werk van Abraham van der Hart ?*, in: *Bulletin v.d. Kon. Ned. Oudh. Bond* (68) 1969.
7. W. van Engelenburg, *De geschiedenis van Broek in Waterland*, Haarlem 1907, p.236.
8. Mr Jac. Scheltema, *Alexander, Keizer van Rusland, in Holland en te Zaandam, in 1814*. Amsterdam 1814, p.92.
9. W. Chambers, *A Tour in Holland, the Countries on the Rhine, and Belgium in the Autumn of 1838*. Edinburgh 1839. Niet lang daarna moet de mode weer veranderd zijn, want in 1877 noteert een andere Engelsman: 'the houses were generally painted green' (Ch.W. Wood, *Through Holland*, London 1877, p.133).
10. Zie *Broeker Bijdragen* nr.13 p.76.
11. John Mac Gregor, *My Note Book*, London 1835.
12. K.F.H. Steltzer, *Reise durch Holland und Belgien*. Köln 1835, p.116 e.v.